

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Теорія держави та права»

обов'язкових компонент освітньої програми

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

08 Право (081 Право)

за темою

«Функції держави»

м. Харків

2023 рік

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 2023 р. №

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 2023 р. №

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін (протокол від 18.08.2023 р. № 8).

Розробники:

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент **А. М. Шульга**.
2. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Погрібний І.М.**

Рецензенти:

1. Доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент **О. С. Передерій**.
2. Професор кафедри теорії та історії держави і права факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук **І. Л. Невзоров**.

План лекції

- 1. Поняття функцій держави**
- 2. Класифікація функцій держави. Загальна характеристика функцій сучасної української держави**
- 3. Форми та методи здійснення функцій держави**
- 4. Завдання та роль органів внутрішніх справ у забезпеченні реалізації функцій держави**

Література:

1. Проблеми теорії та історії держави і права : зб. статей / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.. Львів; К. : ЛьвДУВС, 2011. 164 с.
2. Кузьмін, С.А. Теорія держави та права в питаннях і відповідях : посібник. - Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2015. 122 с.
3. Мала енциклопедія теорії держави і права. К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 368 с.
4. Оборотов Ю. М., Завальнюк В. В., Овчиннікова А. П. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. Фенікс, 2019. С. 420.
5. Дудаш Т. Деякі герменевтичні поняття у теоретичній та практичній юриспруденції / Т. Дудаш // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 50. Львів: Вид. ЛНУ ім. Івана Франка . 2010 . С. 19-24.
6. Буряк Я. Державна реєстрація актів місцевих державних адміністрацій: загальнотеоретичні аспекти / Я. Буряк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 57. Львів: Вид. ЛНУ ім. Івана Франка . 2013 . С. 11-18.
7. Веклич В. О. Особливості сучасних визначень змісту категорії «забезпечення й захист прав і свобод людини і громадянина» / В. О. Веклич // Часопис Київського університету права . 2012 . №4 . С. 36-41.
8. Булкат М. С. Сучасні підходи до класифікації зовнішніх функцій України / М. С. Булкат // Часопис Київського університету права. 2012 . №1 . С. 60-65.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. <https://rada.gov.ua> - офіційний портал Верховної Ради України.
2. <https://www.kmu.gov.ua/ua/npasearch> - єдиний веб-портал органів виконавчої влади (Урядовий портал).
3. <http://www.ccu.gov.ua/> - офіційний веб-сайт Конституційного Суду України.
4. www.president.gov.ua - офіційний веб-сайт Президента України.
5. <http://www.ombudsman.gov.ua/> - офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
6. <http://www.vru.gov.ua/> - Офіційний сайт Вищої ради правосуддя.
7. <http://www.rnbo.gov.ua/> - Офіційний веб-сайт Ради національної безпеки і оборони України.
8. <https://rp.gov.ua/home/> - офіційний сайт Рахункової палати України.

Поняття функцій держави

Наукове пізнання держави будь-якого історичного типу припускає розгляд її функцій, що є найважливішими якісними характеристиками та орієнтирами не тільки держави як специфічної форми організації публічної влади, але і як організації суспільства в цілому.

Функції держави – це основні напрями внутрішньої і зовнішньої діяльності держави, в яких виражається і конкретизується його сутність і соціальне призначення.

Можна виділити найважливіші ознаки функцій держави:

1. Функції держави безпосередньо виражають і наочно конкретизують його класову і загальнолюдську сутність. Їх зміст враховує, групові (корпоративні), національні і приватні інтереси членів суспільства.
2. У функціях держави втілюється і розкривається її активна службова роль як найважливішої частини надбудови по відношенню до свого базису, реалізується різностороння практична діяльність усередині країни і на міжнародній арені.
3. Державні функції виникають і розвиваються відповідно до історичних завдань і цілей.
4. Держава здійснює своє соціальне значення через втілення відповідних йому функцій, що є основними напрямками діяльності, які стійко склалися.
5. У функціях держав виявляються, залежно від особливостей історичного типу, і конкретизуються властиві державам особливості і закономірності розвитку, характеристики динаміки соціально-економічних, політичних і духовних перетворень в житті суспільства.

У зв'язку з тим, що держава здійснює найрізноманітніші функції, зміст яких є дуже неоднорідним, виникає необхідність в їх науковій класифікації.

Самими узагальненими критеріями відмежування однієї функції від іншої є:

- специфіка об'єкту державної дії – своєрідність тих суспільних відносин, на які держава впливає в процесі своєї діяльності;
- особливість змісту кожної функції – в більшому або меншому ступені однорідних, близьких по відношенню один до одного видів державної діяльності.

В залежності від того, в якій сфері суспільного життя – внутрішньої або зовнішньої – реалізуються ті або інші функції держави, вирішенню яких завдань вони служать – внутрішньополітичних або зовнішньополітичних – вони підрозділяються на внутрішні і зовнішні. Так до внутрішніх функцій держави можна віднести: економічну, екологічну, соціально-культурну і ін. Серед зовнішніх функцій держави можна назвати оборонну функцію, забезпечення миру і підтримку світового порядку.

Слід робити розмежування між функціями держави і функціями органів держави. Іншими словами необхідно розрізняти реалізацію компетенції, повноважень і обов'язків конкретних органів держави відповідно до їх місця і призначення в державному механізмі і політичній системі суспільства, від напрямів діяльності всієї держави в цілому.

Реалізація функцій держави по своїй суті є безперервним процесом здійснення різноманітних напрямів діяльності держави, а також функцій окремих державних органів. Взаємодія між цими видами державних функцій відображає діалектику загальної, особливої і одиничної в діяльності держави.

Вивчення функцій держави припускає розкриття співвідношення з завданнями і принципами державної діяльності. Завдання і функції

держави – явища, що співвідносяться, тісно взаємозв'язані, але не ідентичні. Тут неможливе ні зіставлення, ні ототожнення. Через задачі держави визначається її соціальне призначення, історична місія на тому або іншому етапі історії.

В задачах держави визначається її початкове значення по відношенню до напрямків її діяльності. Вони є їх найближчою безпосередньою передумовою. В суті завдань зосереджується і переломлюється вплив політики і економіки на розвиток напрямків діяльності держави.

Одночасно функції держави є засобом втілення в життя її завдань. Завдання держави реалізуються за допомогою здійснення її функцій.

Не слід також змішувати функції держави з принципами її формування і діяльності.

В ході еволюційного вдосконалення держави її функції постійно змінюються: деякі або відмирають, інші – розвиваються, набувають нову форму і зміст, а іншим відроджуються знову. Проте у всіх випадках ці процеси обумовлені властивими певному історичному етапу, економічним і соціально-класовим особливостям суспільства, сутностями держави і його соціальним призначенням. В зв'язку з цим, напрями діяльності держави необхідно розглядати з урахуванням його приналежності до того чи іншого типу держави.

Таким чином, можна зробити висновок, що:

- функції держави – це основні напрями діяльності держави по вирішенню завдань, що стоять перед нею;
- функції держави не слід ототожнювати з метою і завданнями держави, так як мета суспільства – це те, чого прагне держава, а завдання – мета і засоби їх досягнення;
- мета і завдання держави є відправними векторами функцій держави;

- функції держави не співпадають з поняттям функції органів держави тому що на відміну від функцій численних державних органів, спеціально призначених для певного виду діяльності, функції держави охоплюють його діяльність в цілому, в них знаходить вираз соціальна цінність і сутність держави, їх здійсненню підлегла робота всього державного апарату і кожного органу окремо.

Класифікація функцій держави. Загальна характеристика функцій сучасної української держави.

Залежно від тривалості дії функції держави класифікуються на:

- *постійні* – здійснюються на всіх етапах розвитку держави;
- *тимчасові* – припиняють свою дію з вирішенням певної задачі, як правило, має надзвичайний характер;

Крім того, їх класифікують *залежно від того в якій сфері суспільного життя вони здійснюються* на внутрішні і зовнішні.

Внутрішні функції – це основні напрями діяльності держави по виконанню внутрішніх задач.

До внутрішніх функцій сучасної Української держави можна віднести наступні:

- 1) функція охорони прав і свобод людини і громадянина, забезпечення правопорядку – це діяльність держави, направлена на захист інтересів особи і суспільства, на реальне втілення в життя розділу другого Конституції України, де закріплені основні права і свободи громадян;
- 2) економічна функція – це діяльність держави, спрямована на здійснення різних завдань державного управління економічними

відносинами, особливістю якої є визначення необхідного рівня втручання держави в економічну сферу, має при адміністративній системі управління переважно директивний характер, а в умовах ринкових відносин шляхом оподаткування, проведення кредитувань тощо;

- 3) функція оподаткування – це прямі і непрямі відрахування, з прибутку юридичних осіб і заробітку фізичних осіб, до бюджету держави, які в сучасних умовах стають головним методом нової системи управління, універсальним регулятором, що використовується не тільки в економічній сфері, але і в соціальній, і в юридичній, і в зовнішньополітичній;
- 4) функція соціального захисту – це, перш за все, забезпечення нормальних умов життя для певних категорій громадян, які через різні об'єктивні причини не можуть повноцінно працювати – інваліди, пенсіонери, студенти і інші. Крім того, соціальна функція розкривається через підтримку житлового будівництва, охорони здоров'я, освіти, суспільного транспорту і др.;
- 5) екологічна функція – це встановлення правового режиму природокористування здійснення заходів щодо забезпечення нормальних умов для населення шляхом захисту від шкідливої дії на природне оточуюче середовище і проведення заходів щодо відновлення вже порушеної екології;
- 6) культурна функція – це система заходів щодо здійснення різносторонньої державної підтримки і розвитку культури (літератури, мистецтва, театру, кіно, музики, засобів масової інформації, науки, освіти і інших напрямів).

Зовнішні функції – це основні напрями діяльності держави по здійсненню завдань, що стоять перед нею у взаємовідношенні з іншими державами і всією світовою спільнотою.

До зовнішніх функцій сучасної Української держави віднести наступні:

- 1) *функція оборони країни* – ця підтримка достатнього рівня обороноздатності суспільства, що відповідає вимогам його національної безпеки, спрямована на захист суверенітету і територіальної цілісності, припинення небезпечних життєво важливим інтересам України озброєних конфліктів;
- 2) *функція підтримки світового порядку* – це діяльність по підтримці миру у всьому світі, запобіганню війни і роззброєнню, скорочення хімічної і ядерної зброї, формуванню обов'язкового для всіх режиму нерозповсюдження зброї масового знищення і новітніх військових технологій, участь в програмах припинення і запобігання міжнаціональних і міждержавних конфліктів;
- 3) *функція співпраці з іншими державами* – це діяльність держави, направлена на встановлення і розвиток економічних, політичних, культурних і інших відносин, що гармонійно поєднують інтереси даної держави з інтересами інших держав;
- 4) *функція захисту світового правопорядку* – це діяльність держави по боротьбі з міжнародною злочинністю (тероризм, торгівля наркотиками і психотропними речовинами, работоргівля), участь в міжнародній правоохоронній діяльності Інтерполу.

Форми та методи здійснення функцій держави

В юридичній літературі під формами здійснення функцій держави розуміється: по-перше, діяльність основних ланок механізму держави, по-друге, однорідна по своїх зовнішніх ознаках діяльність органів держави, за допомогою якої реалізуються його функції.

Згідно першому критерію основними формами здійснення функцій держави є:

- 1) законодавча;
- 2) управлінська (виконавча);
- 3) судова;
- 4) контрольно-наглядова.

Законодавча діяльність полягає у виданні представницькими і законодавчими органами законів, обов'язкових для виконання всіма державними органами, суспільними об'єднаннями, органами місцевого самоврядування, посадовими особами і громадянами.

Згідно Конституції України правом видавати закони наділений парламент – Верховна Рада України.

Управлінська, або виконавча діяльність є заснованою на законах оперативною, повсякденною реалізацією органами виконавчої влади (державного управління) функцій держави в сферах розвитку економіки, соціального забезпечення, культури, охорони здоров'я, транспорту, зв'язку, охорони громадського порядку, оборони країни і т. ін.

Судова діяльність охоплює втілення в життя функцій держави через здійснення правосуддя всіма ланками судової системи країни, шляхом офіційного дозволу виникаючих між суб'єктами права суперечок, а також захисті порушених прав на законних підставах.

Контрольно-наглядова діяльність – здійснюється системою державних органів, що утілюють в життя перевірку і спостереження за законністю в різних сферах суспільних відносин. Особливе місце в системі цих органів займають органи прокурора, що здійснюють нагляд за точним і одноманітним виконанням діючих на території України законів на чолі з Генеральним прокурором України і підлеглими йому прокурорами. Контрольно-наглядова діяльність також здійснюється державними інспекціями (пожежна, санітарна і ін.), державними адміністраціями

(податкова), уповноваженим Верховної Ради України з прав людини (здійснює контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина).

Всі зазначені вище форми з властивими їм засобами і способами служать втіленню в життя функцій держави.

Науково-практична цінність даної класифікації полягає в тому, що вона сприяє пізнанню і вдосконаленню розподілу повноважень і видів діяльності між окремими елементами державного механізму по здійсненню його функцій.

Одночасно з розглянутою раніше класифікацією, в юриспруденції формується і інший підхід до розуміння різновидів форм, здійснення функцій держави. Цей підхід ґрунтується на критерії *однорідності характеристик діяльності* органів державної влади, по втіленню в життя його функцій. Такий критерій дає можливість встановити, як державний механізм реалізує функції держави, яким чином держава для втілення в життя своїх задач і функцій використовує правові норми. Відповідно до такої класифікації у функціонуванні всіх елементів державного механізму можна виділити *правову форму діяльності і організаційну форму діяльності*. При цьому, слід враховувати, що така класифікація не припускає зменшення ролі права в житті суспільства. Якщо правові форми, так чи інакше, завжди носять організаційну роль, то організаційні форми не завжди є правовими.

Під правовими формами реалізації функцій держави розуміється однорідна за способом зовнішнього виразу і юридичними наслідками діяльність державних органів, що виражається в створенні і втіленні в життя юридичних актів.

Відповідно, до правових форм реалізації функцій держави відносяться правотворча діяльність і правозастосувальна діяльність, яка у свою чергу підрозділяється на оперативно-виконавчу і правоохоронну.

Правотворча діяльність – це форма здійснення функцій держави, шляхом підготовки і ухвалення, затвердження, санкціонування і оприлюднення, введення в дію, зміни і скасування юридичних норм.

Правозастосувальна діяльність – це діяльність державних органів, направлена на вирішення конкретних юридичних справ, реалізацію в життя законів і підзаконних актів, шляхом винесення актів застосування права. Цей процес втілюється в оперативно-виконавчій і правоохоронній діяльності.

Оперативно-виконавча діяльність – це форма здійснення функцій держави, виражена у владній, виконавчо-розпорядчій роботі службовців, здійснюваній на систематичній основі, направленій на вирішення питань управління справами суспільства, шляхом видання актів застосування права, що є підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин.

Правоохоронна діяльність – це форма здійснення функцій держави за допомогою владної оперативної роботи державних органів по охороні юридичних норм від порушень, захисту закріплених в них прав і свобод громадян і забезпеченню виконання покладених на них юридичних обов'язків.

Результатом цієї діяльності є видання актів правозастосовних актів (постанова слідчого, подання прокурора, рішення або вирок суду і т. ін.). Особливістю даних актів є те, що їх спрямовано на профілактику злочинів і інших правопорушень, відновленню порушеного права, реалізації юридичної відповідальності особи, що скоїла правопорушення, а отже, - охороні прав особи, захисту інтересів громадян і суспільства в цілому.

Під організаційною формою діяльності органів держави по здійсненню його функцій слід розуміти однорідну по своєму зовнішньому виразу роботу державних органів, здійснювану в межах певного

юридичного регулювання і при дотриманні вимог законності, яка не тягне за собою обов'язкові юридичні наслідки.

Серед видів організаційних форм діяльності державних органів можна виділити наступні:

- *організаційно-регулятивна* – це робота державних органів, направлена на встановлення регламенту стратегічної взаємодії між різними ланками органів державної влади, з метою оперативного рішення поточних політичних, технічних, структурних і інших задач;
- *організаційно-матеріальна* – це робота державних органів по забезпеченню функціонування їх господарського базису, виражена в забезпеченні економічного обґрунтовування, бухгалтерського обліку, аудиту, статистики, створенні системи постачання і інших ланок забезпечення різних державних функцій;
- *організаційно-ідеологічна* – це робота державних органів по систематичній взаємодії з суспільством шляхом проведення роз'яснювальних заходів, формування громадської думки, пропаганди, залучення засобів масової інформації для забезпечення розуміння діяльності органів держави і «прозорості» ухвалення ними рішень.

Серед методів здійснення функцій держави, тривалий час у теорії держави і права привалюючими визнавалися методи переконання і примусу. Не відмовляючись від їх використання і підкреслюючи певну ефективність впливу цих методів на розвиток суспільних відносин і процесів, слід звернути увагу на те, що ускладнення керівництва суспільством вимагає різноманіття управлінських методів.

Можна назвати такі групи методів, за допомогою котрих держава здійснює свої функції:

- 1) метод нормативного правового регулювання;

2)метод примусу, який використовується при порушенні загальнообов'язкових державних приписів;

3)метод рекомендацій, тобто орієнтації на конкретний зразок поведінки або дій, бажаних із точки зору держави;

4)метод заохочення стимулює суспільно-корисну діяльність;

5)метод договірного регулювання, який набуває в умовах демократичної держави універсального значення. Останнім часом метод договірного регулювання отримав широке розповсюдження не тільки у сфері приватних, а й публічних інтересів;

б)методи контролю і нагляду.

Зокрема, держава здійснює ліцензування окремих видів підприємницької діяльності, а також діяльності некомерційних організацій; стандартизує продукцію, роботи, послуги, видає сертифікати якості тощо. У здійсненні функції охорони прав і свобод громадян, усіх форм власності, забезпечення законності і правопорядку велику роль відіграє прокурорський нагляд за виконанням діючих законів та інших нормативно-правових актів фізичними і юридичними, посадовими і службовими особами. У будь-якій державі діють і спеціальні органи громадського контролю.

Особливе місце займає Уповноважений з прав людини Верховної ради України. У сфері оподаткування реалізація цих функцій покладається на державну податкову адміністрацію і податкову міліцію.

7) метод інформаційного впливу на суспільство. Держава через засоби масової інформації доводить до відома зміст прийнятих нормативно-правові акти, державні рішення, формує громадську думку, цілеспрямовано регулює інформаційні потоки тощо. Інформація посередньо-регулятивно впливає на свідомість, поведінку людей. За допомогою інформаційного впливу можливо як

прискорити розв'язання соціальних і юридичних конфліктів, так і локалізувати їх, пом'якшити.

Можна виділити й інші методи здійснення функцій держави, але наведені є ключовими, засадничими для функціонування держави.

Завдання та роль органів внутрішніх справ у забезпеченні реалізації функцій держави.

Діяльність органів внутрішніх справ протікає в тих же формах (правових і неправових, організаційних) і з використанням тих же методів (за загальною класифікацією - переконання й примусу), які властиві іншим органам виконавчої влади. Однак, за своєю природою, у силу специфіки покладених на органи внутрішніх справ завдань (охорона громадського порядку і боротьба зі злочинністю), їм, у відмінність не тільки від інших виконавчих, але й більшості правоохоронних органів, надане право більш широкого використання великої кількості методів примусу, пов'язаних з можливістю обмеження прав і свобод громадян, заподіянням шкоди здоров'ю й навіть позбавленню життя (у випадку застосування спеціальних засобів, зброї). Із цієї причини проблема форм і методів діяльності органів внутрішніх справ набуває особливого значення.

Органи внутрішніх справ забезпечують належну реалізацію внутрішніх функцій держави, насамперед, функції охорони прав і свобод людини і громадянина, забезпечення правопорядку. Їхня діяльність у цій сфері будується відповідно до конституційних принципів законності, поваги прав особистості, гуманізму, гласності, підзвітності й підконтрольності органам державної влади й управління, планування й взаємодії.

Правову основу діяльності органів внутрішніх справ у цій сфері становлять Конституція України, закони й інші нормативно-правові акти, нормативні акти Міністерства внутрішніх справ, акти органів місцевого

самоврядування, прийняті в межах їхніх повноважень, міждержавні договори й міжурядові угоди, укладені МВС України із правоохоронними органами інших держав, міжнародні конвенції.

Специфіка діяльності органів внутрішніх справ у сфері забезпечення прав людини обумовлена: *по-перше*, тим, що вона є досудовою; *по-друге*, в адміністративно-юрисдикційному плані допускає (при певних, установлених у законі умовах і при дотриманні визначених правил і процедур) застосування й використання спеціальних засобів (гумові палиці, наручники, слезоточиві речовини, патрони з гумовою кулею, світлозвукові засоби, пристрої зупинки транспорту, водомети, бронемашини, спеціальні речовини, що офарблюють, і т.д.). У той же час закон забороняє застосування спеціальних засобів, зокрема, відносно жінок з видимими ознаками вагітності, осіб з явними ознаками інвалідності й малолітніх, крім випадків вчинення ними збройного опору, здійснення групової або іншої дії, що загрожує життю й здоров'ю людей; при припиненні несанкціонованих зборів, мітингів, вуличних зібрань і демонстрацій ненасильницького характеру, які не порушують роботу транспорту, зв'язку, підприємств, установ і організацій; *в-третьє*, у цивільно-, адміністративно-, кримінально-юрисдикційному аспекті діяльність органів внутрішніх справ пов'язана із процесуальними гарантіями забезпечення прав людини. Так, стаття 21 КПК України передбачає, що особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор, суд зобов'язані до першого допиту підозрюваного, обвинуваченого і підсудного роз'яснити їм право мати захисника і скласти про це протокол, а також надати підозрюваному, обвинуваченому і підсудному можливість захищатися встановленими законом засобами від пред'явленого обвинувачення та забезпечити охорону їх особистих і майнових прав.

Забезпечення (гарантії) прав і свобод людини й громадянина органами внутрішніх справ - це створення особі умов, що сприяють задоволенню її благ і інтересів у різних сферах: економічній, політичній, соціальній, духовній. Дана обставина визначає широкий спектр прав і свобод, що

входять у сферу забезпечення їх органами внутрішніх справ, а саме, соціально-економічних, політичних, соціально-культурних, особистих.

Також органи внутрішніх справ приймають участь у забезпеченні реалізації такої зовнішньої функції держави, як функція захисту світового правопорядку (наприклад, боротьба з міжнародною злочинністю, участь у міжнародній правоохоронній діяльності Інтерполу та ін.).